

молоді почала отримувати освіту в західноєвропейських університетах та розповсюджувати ідеї гуманізму й Просвітництва. Завдяки цьому “створився симбіоз нової української школи, якій було притаманне поєднання греко-слов'янських і національних традицій, із західноєвропейською культурою” [5].

У XVIII ст. починають відбуватися кардинальні зміни в освіті, пов'язані в першу чергу з реформами Петра I. Українське духовенство мало кращу освіту, демократичні погляди, позитивно ставились до петровських реформ, і, як наслідок, у XVIII ст. зайняли єпископські кафедри в Росії, призначаються настоятелями російських монастирів, активно починають впливати на стан освіти в Російській імперії.

Однією з провідних осіб, яка внесла великий вклад в реформування освіти в Російській імперії, був Феофан Прокопович. В “Духовному регламенті” (друга частина) Ф. Прокопович розкриває основні питання, пов'язані з освітою, подає 22 правила створення навчальних закладів. У праці “Поетика” Ф. Прокопович розвив ідеї змісту і методів навчання, використовуючи кращі традиції Києво-Могилянської академії та інших навчальних закладів України та Європи.

Підводячи підсумок, ми можемо зазначити, що в XVIII ст. відбувається поєднання навчання і виховання, починають більш чітко вимальовуватись зміст освіти, методи та засоби навчання. Певна когорта українських вчителів мали високу освіченість, великий педагогічний досвід, мали активну громадську позицію, що давало їм можливість впливати на виховний та навчальний процеси, використовувати в українському шкільництві кращі досягнення Європи та власні розробки. Але не треба забувати, що з середини XVIII ст. розгортається процес русифікації, а це в свою чергу приводить і до поступового відходу від ідей Просвітництва.

Таким чином, у XVIII ст. відбувалось посилення впливу царського уряду на освітянські процеси; поглиблюється процес русифікації; шкільна освіта поступово втрачає свою національну особливість, але зберігає етнічну самобутність.

Розглянуто проблема не висчерпує усіх аспектів і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болонський процес. Хрестоматія. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. – С. 136.
2. Демков М. И. История русской педагогики. Ч. 1. – Санкт-Петербург, 1899. – С. 308.
3. Еремин Е. П. К истории общественной мысли на Украине во второй половине XVII в. – Москва: ТОДРА АН СССР, 1954. – С. 212.
4. Золотухіна С. Т. Розвиток теорії та практики виховуючого навчання в історії вітчизняної педагогічної думки (IX – XIX ст.). Дис. ... д-ра пед. наук. – Харків, 1995. – С. 132.
5. Історія української культури. – К., 2003. – С. 440.
6. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. – М., 1989. – С. 315.

УДК 37 (09)

Лопушинський І.П.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ (УКРАЇНСЬКОЇ) МОВИ ТА МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ 80-Х – 90-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

У статті на великому документальному матеріалі висвітлюються мовні питання в Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки (зміни і доповнення від 27 жовтня 1989 року), Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, Декларації прав національностей України від 4 листопада 1991 року, проєкті Конституції України 1992 року, Конституції України від 28 червня 1996 року, Конституціях Автономної Республіки Крим 1996 і 1998 років. Зроблено висновки про вирішальну роль конституційного закріплення

статусу державної мови та мов національних меншин у розбудові національної Української держави в ХХІ сторіччі, накреслено перспективи подальших досліджень порушених питань, зокрема законодавчого закріплення статусу державної та мов національних меншин.

Розвиток України як незалежної, демократичної і правової держави залежить насамперед від здатності органів державної влади на проведення комплексу заходів щодо захисту її державних інтересів та виокремлення національних пріоритетів. Одним з таких пріоритетів у системі вітчизняного законодавства виступає законодавство про мови, яке в сучасних умовах розбудови Української держави набуває особливого значення.

Законом Української РСР від 27 жовтня 1989 року, прийнятому на десятій сесії Верховної Ради Української РСР одинадцятого скликання, було внесено зміни і доповнення до чинної Конституції УРСР, зокрема її статтю 73 викладено в такій редакції: “Державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР. У роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися поряд з державною мовою й інші національні мови. Українська РСР виявляє державну турботу про вільний розвиток і вживання усіх національних мов, якими користується населення республіки. Порядок застосування української та інших мов в Українській РСР визначається законом” [1: 25]. Принагідно зазначимо, що такий закон “Про мови в Українській РСР” було схвалено вже наступного дня – 29 жовтня 1989 року [2: 143–154].

Як відомо, політико-правовою базою утвердження незалежності України стала Декларація про державний суверенітет України, ухвалена Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року. Зокрема, розділ VIII Декларації “Культурний розвиток” фіксує, що “Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості й традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Українська РСР виявляє турботу про задоволення національно-культурних, духовних та мовних потреб українців, які проживають за межами Республіки” [3: 7]. Крім того, у цьому ж розділі гарантується право всіх національностей, які проживають на території України, на вільний національно-культурний розвиток.

Правовим документом, що засвідчив незалежність України, був Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, підтриманий більшістю українського народу (понад 90%) на всеукраїнському референдумі 1 грудня того ж року.

4 листопада 1991 року Верховна Рада України приймає “Декларацію прав національностей України”, де в статті 3 дає тлумачення статті 3 Закону “Про мови в Українській РСР”: “В межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою” [2: 196–197].

Упродовж 1991–1996 років Верховна Рада України працювала і над проектом нової Конституції України. Двічі, 1992 і 1993 року, проекти Конституції України навіть виносилися на всенародне обговорення, але жоден з них не став Основним Законом держави. Розглянемо, зокрема, проект Конституції, винесеної Верховною Радою України на всенародне обговорення 1 липня 1992 року. Хоча в ньому немає спеціальної статті про державність мови, прав мов національних меншин (це буде в Конституції 1996 року), усе ж таки стаття 12 Проекту гарантувала рівність громадян України в користуванні конституційними правами незалежно від мови; громадяни України, що належать до національних меншин, мали б право “вільно виявляти, зберігати і розвивати свою етнічну, мовну і релігійну самобутність” [4: 136–137], державі слід було б захищати... “мовну та релігійну самобутність усіх національних меншин” та піклуватися про забезпечення умов для їх самовиявлення (стаття 13 Проекту) [4: 137]. Проте зовсім нічого в Проекті не було

сказано про функціонування державної (української) мови в сфері освіти та право на освіту рідною мовою.

Крім того, стаття 175 Проекту закріплювала обов'язок Президента України володіти державною мовою [4: 162], а стаття 214 глави 21 “Судова влада” говорить: “Судочинство провадиться державною мовою або національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості. Особам, які беруть участь у справі і не володіють державною мовою, забезпечується право повного ознайомлення з матеріалами справи, участь у судовому розгляді через перекладача і право виступати в суді рідною мовою [4: 168]. Проте, як уже зазначалося, цей проект не було прийнято.

Новий виток у перебігу мовної політики України припадає на другу половину 1995 р. – першу половину 1996 р., тобто період підготовки й прийняття нової Конституції, одним з найдискусійніших положень якої була саме стаття про державну мову (у різних проектах також – дві державні мови, державну та офіційну). Якщо в проекті Конституційної комісії подавалося з деякими змінами відповідне положення (стаття 73) попередньої Конституції, тобто Конституції УРСР, яке було внесене до неї, як уже зазначалося, у жовтні 1989 року у зв'язку з прийняттям Закону про мови, де (єдиною) державною мовою проголошувалася українська, то в альтернативних проектах лівих фракцій Верховної Ради та деяких центристських фракцій, що спиралися на електорат Сходу та Півдня, така сама або навіть головніша роль (перше місце) відводилася російській мові [5: 6–7]. Стаття про державну мову (мови) входила до переліку кількох статей проекту Конституції (про державну символіку – прапор, герб і гімн, про приватну власність, про форму управління державою та організацію державної влади), що постійно не набирали потрібної кількості голосів під час неодноразових голосувань у Верховній Раді, унаслідок чого могла виникнути необхідність у затвердженні Основного Закону шляхом всеукраїнського референдуму. У разі винесення на референдум не Конституції в цілому, а тільки її найдискусійніших статей питання про українську мову як єдину державну мову могло б стати непрогнозованим. Висловлювалися навіть такі побоювання (зокрема товариством “Просвіта” – Ю.Гнаткевичем та П.Мовчаном): “Щодо того, як проголосує наш зрусифікований народ, ми не можемо мати жодних ілюзій. ... Внаслідок референдуму українці покриють себе ганьбою і славою нації, що не хоче бути нацією” – і як менше зло ставилася на обговорення навіть пропозиція подумати над тим, щоб “мовну статтю з Конституції зняти взагалі” [5: 7]. Принагідно зазначимо, що пересторогою Україні в мовному питанні виступив білоруський народ, який на референдумі 14 травня 1995 року надав “російській мові рівного статусу з білоруською”. 54 відсотки виборців Білорусі позитивно висловилися за таке рішення [6: 34–35].

Перша Конституція незалежної України, ухвалена Верховною Радою 28 червня 1996 року, що є результатом компромісів різних депутатських фракцій, на відміну від попередніх чинних українських Конституцій, надає значної уваги мовним питанням. Більшою чи меншою мірою розв'язання мовних проблем стосуються десять її статей, такі, як 10, 11, 12, 24, 53, 92, 103, 127, 138, 148. Положення статей чинної Конституції, у яких вирішуються мовні питання, поділяються на дві групи: 1) положення, уперше введені в Конституцію; 2) положення, перенесені як з певними доповненнями і частковими змінами, так і без них із попередніх чинних українських Конституцій [7: 20].

Принагідно звернемося до їх аналізу. Насамперед проаналізуємо положення, введені до Конституції України вперше. Насамперед, стаття 10 проголошує: “Державною мовою в Україні є українська мова, Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом” [2: 230].

Таке закріплення ролі державної (української) мови повністю відповідає державотворчій ролі української нації, яка з давніх-давен проживає на території України,

дала офіційну назву державі і становить сьогодні абсолютну більшість її мешканців (77,8%) [7: 20].

Визначення поняття “державна мова” тут немає, але подається воно в “Коментарі до Конституції України”: “Державною мовою прийнято називати визнану Конституцією або законом основну мову держави, обов’язкову для використання у законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо” [8: 42].

Проте ні в тексті Конституції України, ні в офіційному коментарі до неї, ні в Законі УРСР “Про мови в Українській РСР” від 28 жовтня 1989 року (зі змінами і доповненнями від 28 лютого 1995 року) не вживається термін “офіційна мова”, який використовує Конституційний Суд України у своєму рішенні від 14 грудня 1999 року при визначенні “державної (офіційної) мови”: “Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов’язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя” [2: 241]. Парадоксально, але факт: термін “офіційна мова” в цьому документі вживається лише один раз – у названому вище випадку.

Стаття 92 Конституції наголошує на тому, що порядок застосування мов в Україні гарантується Конституцією та визначається виключно законами України. Стаття 138 констатує, що “до відання Автономної Республіки Крим належить (крім іншого – І.Л.) ... забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим” [2: 232].

Низка статей Конституції містить вимогу щодо обов’язкового володіння державною мовою кандидатами на посади Президента України (стаття 103), професійних суддів (стаття 127) та суддів Конституційного Суду України (стаття 148).

Оскільки в українському суспільстві та й державних органах у 90-і роки допускалося вільне поводження з вимогами статті 10 Конституції, 14 грудня 1999 року Конституційний Суд України за конституційним поданням 51 народного депутата України розглянув на своєму засіданні справу про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України і прийняв відповідне рішення за № 10-рп/99. У ньому, зокрема, сказано: “Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким “державною мовою в Україні є українська мова”, треба розуміти так, що українська мова як державна є обов’язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п’ята статті 10 Конституції України).

Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України” [2: 244].

У статті 11 Конституції України зазначається: “Держава сприяє консолідації та розвитку ... мовної... самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [2: 230].

Щодо поняття “корінний народ”, то термін на його позначення в українському законодавстві тут ужито вперше. “Цим терміном, як правило, – сказано в “Коментарі до Конституції України”, – позначається категорія національних меншин, яка є самобутньою етнічною групою, що склалася історично і споконвіку проживає на території даної держави. Їх головна відмінність відповідно до Міжнародної конвенції МОП 1989 р. – наявність специфічних прав землевласності чи землекористування в тих регіонах, у яких вона проживає. Реалізація конституційних положень щодо корінних народів на терені України потребує розробки і прийняття спеціального законодавства” [7: 21]. Принагідно зазначимо,

що окремі вчені до корінних народів України, крім українців, відносять кримських татар, кримчаків і караїмів [9].

Стаття 53 Конституції України наголошує на тому, що “громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до Закону гарантується право на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства” [2: 231]. На це положення звертає увагу й Конституційний Суд України в своєму рішенні від 14 грудня 1999 року: “Виходячи з положень статті 10 Конституції України та законів України щодо гарантування застосування мов в Україні, в тому числі у навчальному процесі, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова. У державних і комунальних навчальних закладах поряд із державною мовою відповідно до положень Конституції України, зокрема частини п’ятої статті 53, та законів України, в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин” [2: 244].

Новим у чинній Конституції є положення статті 10 про те, що “держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування”, хоча визначення поняття та значення терміна “мова міжнародного спілкування” не лише в Конституції, а й у законодавстві України взагалі немає, натомість уживається лише термін “мова міжнаціонального спілкування на території України” [7: 22]. Хоча автори енциклопедії “Українська мова” наводять поняття “світові мови”, відносячи до них найпоширеніші національні мови – англійську, французьку, німецьку, іспанську, російську тощо [10: 321].

Стаття 12 Конституції України також містить положення про те, що “Україна дбає про задоволення мовних потреб українців, які проживають за межами держави”, яке узаконює широкі можливості для співпраці з українцями, що мешкають за межами України, створює об’єктивні передумови об’єднання українства світу навколо національної ідеї.

Частина положень Конституції 1996 року перенесена з певними доповненнями та частковими змінами і без них із попередніх чинних українських Конституцій, зокрема, положення статті 24 про недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками (з Конституції Української СРР 1919 р.), статті 53 про те, що “громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою (з Конституції Української РСР 1937 р.), статті 10 про те, що “держава забезпечує всебічний розвиток української мови (з Конституції Української РСР 1978 р.).

Уважаємо також доцільним хоч принагідно показати закріплення статусу мов у першій Конституції Автономної Республіки Крим (1996) та другій, прийнятій на другій сесії Верховної Ради АРК 21 жовтня 1998 року.

Співіснування понять “державна” і “офіційна” мови спочатку було закріплено і в законодавстві т.зв. Республіки Крим, де державними було проголошено російську, українську і кримськотатарську мови, тоді як офіційною – тільки російську.

Згідно із статтею 8 Закону України від 17 березня 1995 року “Про Автономну Республіку Крим” віданню АРК підлягає “забезпечення функціонування і розвитку державної і національних мов та культур на території Автономної Республіки Крим”.

Згідно із цим Законом тогочасному керівництву Криму треба було привести мовне питання відповідно до Законів України. Проте цього зроблено не було і в Конституції АРК 1996 року. Після цього Закон України “Про Конституцію Автономної Республіки Крим”, ухвалений Верховною Радою України 4 квітня 1996 року і підписаний Президентом, зобов’язав Верховну Раду АРК привести окремі статті Конституції, у т.ч. і з мовних питань, відповідно до Конституції України.

Схвально, що вже Конституція Автономної Республіки Крим 1998 р. у статті 10 закріплює, що “поряд з державною мовою забезпечується функціонування і розвиток, використання і захист російської, кримськотатарської, а також мов інших національностей” [2: 237]. Окрім того, в АРК російська мова як мова більшості населення (58,3%) і прийнятна для міжнаціонального спілкування використовується в усіх сферах суспільного життя (стаття 10).

В Автономній Республіці Крим громадянам гарантується право виховання рідною мовою у дитячих дошкільних закладах, вивчення рідної мови, навчання рідної мови і навчання рідною мовою в навчальних закладах державної, республіканської і комунальної форм власності або через національні культурні товариства, або в порядку, який визначається законодавством України і нормативно-правовими актами Верховної Ради АР Крим у межах її компетенції (частина третя статті 10).

Конституція АРК закріплює виконання офіційних документів українською та російською мовами, а за клопотанням громадянина – і кримськотатарською (стаття 11).

Відповідно до Конституції АРК мовами судочинства є українська або за клопотанням учасника провадження російська (стаття 12), мовами роботи пошти і телеграфу, підприємств, установ, організацій, сфери обслуговування – українська або російська (частина перша статті 13), в усіх сферах обслуговування громадян АРК використовується українська чи російська мова або інша мова, прийнятна для сторін (частина друга статті 13).

Отже, наведені вище міркування дають підставу стверджувати, що жодна з раніше чинних українських Конституцій не надавала стільки уваги висвітленню мовних питань, як Конституція України 1996 року та Конституція Автономної Республіки Крим 1998 року, у яких досить успішно використано нові сучасні підходи до розв'язання проблем державної мовної політики. Справа – за втіленням конституційних засад цієї політики в повсякденне життя України.

Подальші дослідження проблеми, порушеної в статті, убачаються нам у висвітленні закріплення державності української мови в українському законодавстві після 1996 року та проектах Законів України “Про розвиток і застосування мов в Україні”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937 р.) //Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. – Т.2. – С.364–382.
2. Мовні питання в Україні: 1917–2000: Документи і матеріали /Укладач Ю.Ф.Прадід. – Сімферополь: Доля, 2003. – 288 с.
3. Декларація про державний суверенітет України. – К.: В-во “Україна”, 1991. – 8 с.
4. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української Конституції. – К.: Т-во “Знання” України, 1993. – 192 с.
5. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні //Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 3–19.
6. Запрудскі С. Мовна політика в Республіці Білорусь у 1990-х роках //Розбудова держави. – 2003. – № 5–8. – С.33–44.
7. Прадід Ю.Ф. Мовні питання в українських Конституціях ХХ ст. //Мовознавство. – 2002. – № 1. – С. 17–22.
8. Коментар до Конституції України. – 2-е вид., випр.і доп. –К., 1998.
9. Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні /Ред.В.Євтух. – К., 1996. – 173 с.
10. “Українська мова”. Енциклопедія /Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: “Укр.енцикл.”. – 2000. – 752 с.

УДК 378

Киричок І.І.

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ НІЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1875-1900 РР.)

У контексті державотворчих процесів реформування сучасної системи освіти та побудови її на нових концептуальних засадах стає актуальним перегляд нових підходів до підготовки вчителів. У пошуках ефективних шляхів та методів розвитку української